

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „АГРАРНА ИКОНОМИКА“

Десислава Стефанова Иванова

**ПАЗАР НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ В СТРАНИТЕ ОТ
ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН**

Автореферат

на дисертация за придобиване на образователната и научна степен "доктор"

Професионално направление 3.8. Икономика

Докторска програма: Аграрен бизнес

Научен ръководител:

доц. д-р Мария Радославова Станимирова

гр. Варна, 2025 г.

Дисертационният труд се състои от 207 страници, от които: списък на използваните съкращения (1 стр.), списък на фигурите в текста (2 стр.), списък на таблиците в текста (1 стр.), увод (6 стр.); изложение в три глави (164 стр.); заключение (4 стр.); използвана литература (12 стр.) Основният текст съдържа 19 таблици и 36 фигури. Списъкът на използваната литература се състои от 146 заглавия, в т.ч. 122 литературни и 24 интернет източника.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на..... от. ....ч. в зала..... на Икономически университет – Варна на заседание на научно жури, назначено със Заповед. ....на Ректора на ИУ – Варна.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на изследователския проблем

Зърнено-житният сектор заема водещо място в структурата на българското селско стопанство, както от гледна точка на производствени обеми, така и поради значителния му принос към националния износ. Култури като пшеница, царевица и ечемик традиционно се отглеждат на голяма част от обработваемите земи в страната и играят ключова роля за гарантиране на продоволствената сигурност. Същевременно пазарната реализация на българското зърнопроизводство се осъществява в условия на засилена конкуренция, особено в рамките на Черноморския регион, където страни като Румъния, Украйна и Русия заемат стратегически позиции. Това засилва необходимостта от комплексно изследване на функционирането на пазара на зърнено-житни култури, както и от оценка на неговата устойчивост в контекста на регионалната и глобалната пазарна динамика.

В началото на XXI век ресурсните пазари, към които принадлежи и пазарът на зърнено-житни култури, се характеризират с изразена ценова променливост и нарастваща активност, които оказват комплексно въздействие върху социалната, икономическата, технологичната и екологичната динамика на глобалната икономика. Ценовите колебания, произтичащи първоначално от дисбаланси във финансовия сектор, постепенно се пренасят върху реалната икономика. Ценовата нестабилност в този контекст се очертава като критичен фактор, влияещ върху сигурността на продоволствените системи, в частност при зърнено-житните култури. Изследването на тези динамики – както в национален, така и в международен план – е от съществено значение за разкриване на взаимовръзките между пазарите и за прогнозиране на дългосрочни тенденции.

В условия на кризи и икономически спадове пазарът на зърнено-житни култури реагира с промени в основните механизми на търсене, предлагане и ценообразуване. Представените процеси рефлектират върху системата на аграрния сектор, като пренасят нестабилност към останалите селскостопански пазари. Международната търговия допълнително усилва ефекта, като ускорява предаването на ценови сигнали между държавите. Познаването на степента на пазарна интеграция – включително участниците, процесите и детерминиращите фактори, както и проследяването на ценовия трансфер от глобалните към вътрешните пазари – е от ключово значение за разбиране и управление на зърнения сектор.

Корпоративните прогнози в областта на производството и търговията със зърнено-житни култури се затрудняват от високата степен на зависимост на сектора от различни по своята сила и посока на въздействие вътрешни и външни фактори, чието комплексно влияние често не подлежи на еднозначно и изолирано измерване. Външните детерминанти са особено комплексни и надхвърлят рамките на стандартните ценови колебания на международните пазари. Сред тях се открояват природо-климатичните условия и изменения, валутните колебания, спекулативните процеси на глобалните пазари, състоянието на логистичната инфраструктура, както и равнището на политическа стабилност и последователност в държавната политика.

Като примери за трансгранично въздействие върху пазарната конюнктура могат да бъдат посочени: търговският конфликт между Китай и САЩ, дълговата криза в еврозоната, пандемията от COVID-19, ускореното глобално затопляне и рисковете за продоволствената сигурност (FAO, 2020). Тези и други фактори оказват пряко въздействие върху динамиката на търсенето, предлагането, формирането на цените и общата търговска активност на пазара на зърнено-житни култури както в страните от Черноморския регион, така и в световен мащаб.

Актуалността на темата се обуславя, от една страна, от водещото значение на пшеницата и царевицата като основни селскостопански култури, произвеждани в България, които са пряко свързани с гарантирането на продоволствената сигурност. От друга страна, зърнопроизводството има стратегическо икономическо значение за Черноморския регион, като формира едно от ключовите направления в аграрната търговия и международната конкурентоспособност на съответните държави.

2. Предмет и обект на изследване

Предмет на изследване са факторите, които оказват влияние върху стабилността на пазара на зърно, процесите, протичащи в рамките на пазарната система, както и произтичащите социално-икономически ефекти за региона и в частност за България.

Обект на изследване е пазарът на зърнено-житни култури в България и страните от Черноморския регион.

3. Цел и задачи на изследването

Целта на дисертационния труд е, въз основа на анализ на теоретико-методологическите основи и на изследване на тенденциите, конкурентната среда и нагласите на ключовите участници, да се оцени стабилността на пазара на зърнено-житни култури в страните от Черноморския регион, с акцент върху България, и да се формулират стратегически насоки за неговото развитие в условията на международна търговия.

В изпълнение на поставената цел, в дисертационния труд се формулират следните основни **задачи**, последователно реализирани във всяка една от главите на изследването:

1. Да се анализират теоретични концепции, подходи и модели за изследване на пазара на зърнено-житни култури като икономическа система.
2. Да се разработи методологическа рамка за изследване на стабилността и конкурентоспособността на пазара на зърнено-житни култури.

3. Да се анализират тенденциите и спецификите в развитието на пазара на зърнено-житни култури в страните от Черноморския регион, с акцент върху България, като се открият факторите, влияещи върху неговата устойчивост и конкурентоспособност.

4. Да се анализира конкурентната среда на пазара на зърнено-житни култури в България и Черноморския регион.

5. Да се изследват нагласите и възприятията на основните участници на пазара на зърно в България относно факторите на стабилност, конкурентни предимства и ограничения в сектора.

6. Да се формулират стратегически насоки за развитие на пазара на зърнено-житни култури в България, съобразени с идентифицираните предизвикателства и възможности на национално, регионално и международно равнище.

4. Основна теза и хипотези

Основната изследователска теза е, че пазарът на зърнено-житни култури представлява стратегическа система за икономическото и социалното развитие на Черноморския регион и на България. Неговото функциониране се определя от съвкупността на геополитически, климатични, инфраструктурни, технологични и институционални фактори, чието познаване и управление са критично важни за гарантиране на продоволствената сигурност и устойчивостта на сектора. Разработването на стратегически насоки и сценарии за развитие, основани на анализ на тенденциите, конкурентната среда и нагласите на пазарните участници, е необходимо условие за повишаване на конкурентоспособността и адаптацията на сектора.

Формулирани са **две хипотези**, които се проверяват в хода на изследването:

Хипотеза 1. Стабилността на пазара на зърнено-житни култури в България и Черноморския регион е ниска поради доминиращото влияние на външни геополитически и климатични фактори, а устойчивостта може да бъде постигната само чрез целенасочени национални и регионални стратегии за адаптация и модернизация.

Хипотеза 2. Повишаването на конкурентоспособността на зърнопроизводството в България зависи в най-голяма степен от вътрешни

фактори – технологична модернизация, дигитализация, коопериране и ефективна институционална подкрепа – които могат да ограничат уязвимостта на сектора към външни въздействия и да осигурят устойчиво развитие.

5. Ограничения при разработване на дисертационния труд

Изследването е проведено при определени **ограничителни условия**, които произтичат както от спецификата на темата, така и от необходимостта за фокусиране върху най-съществените аспекти на проблематиката. В обхвата на дисертационния труд попадат основните участници от страните, формиращи Черноморския регион – България, Румъния, Украйна и Русия. Въпреки акцента върху тези четири икономики, анализът е ситуиран в контекста на глобалния зърнен пазар, предвид факта, че пазарът в Черноморския регион функционира в тясна връзка с международната търговска и ценова среда и не може да бъде изследван изолирано. По отношение на изследваните култури, дисертационният труд се съсредоточава върху три основни зърнено-житни култури – пшеница, царевица и ечемик (с основен фокус на пшеницата), които имат водеща роля в аграрното производство и в търговския обмен на разглежданите държави. Изследването обхваща периода след 2010 г., като предходни събития и процеси са включени при аргументация на настоящите тенденции. Поради обективни ограничения, в анализа са включени само най-съществени икономически, политически, социални и природно-климатични фактори, които имат водещо значение за пазарната стабилност в изследвания регион.

6. Информационно осигуряване

Информационното осигуряване на дисертационния труд се основава на методологична рамка, изградена от съвкупност от подходи, методи и аналитични модели, които осигуряват систематично събиране, обработка и интерпретация на първични и вторични данни, свързани със стабилността на пазара на зърнено-житни култури в страните от Черноморския регион.

В методическо отношение са приложени системният и процесният подход, които позволяват разглеждането на пазара като комплексна икономическа система и като последователност от взаимосвързани процеси. Използвани са сравнителен и факторен анализ, синтез, систематизация и обобщаване на

емпирични данни от проведено първично допитване. Прилагането на тези изследователски инструменти е насочено към постигане на обективност в анализа и извеждане на обосновани изводи, релевантни за устойчивостта и конкурентоспособността на изследвания пазар.

За целите на дисертационното изследване е проведено анкетно проучване сред участници на пазара на зърнено-житни култури в България – производители, търговци, транспортни и корабни компании. Целта на проучването е да се оцени нагласата на пазарните участници по отношение на възприеманата стабилност на пазара на зърно, с акцент върху идентифицирането на възможности за сътрудничество и развитие в сектора. Получените резултати предоставят първични данни относно функционирането на пазара, бариерите пред сектора и възможните насоки за устойчиво развитие. Те имат практическа приложимост както за производителите и търговците на селскостопанска продукция в България, така и за институции и организации, ангажирани с проблемите на продоволствената сигурност и устойчивостта на аграрните пазари.

Информационната база на дисертацията включва широк спектър от източници с научен и практически характер. Използвана е специализирана литература в областта на аграрната икономика и международната търговия, както и официални документи, стратегически програми и секторни анализи, издадени от Министерството на земеделието и храните на Република България. Особено значение имат информационните ресурси, предоставени от международни организации като Организацията по прехрана и земеделие (FAO), Организацията на обединените нации (ООН), Европейската комисия и Световната банка. Допълнително са използвани бази данни и статистически масиви на Националния статистически институт (НСИ), както и международни източници като FAOSTAT, USDA и Eurostat.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави, заключение и литература, в които се разглежда логическата последователност на неговото съдържание.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ

- 1.1. Икономическа характеристика, структура и въздействащи фактори на пазара на зърно
- 1.2. Подходи, модели и индикатори за оценка на пазарната стабилност
- 1.3. Методологична рамка за изследване на стабилността на пазара на зърнено-житни култури

ВТОРА ГЛАВА. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ В СТРАНИТЕ ОТ ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

- 2.1. Стратегическото значение на Черноморския регион в международната търговия със зърнено-житни култури
- 2.2. Национални профили на пазара на зърно в Черноморския регион
- 2.3. Фактори, определящи устойчивостта на зърнопроизводството, ценовата динамика и пазарната стабилност

ТРЕТА ГЛАВА. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА СТИМУЛИРАНЕ НА СТАБИЛНОСТТА И РАЗВИТИЕТО НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ В УСЛОВИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНА ТЪРГОВИЯ

- 3.1. Конкурентна среда на пазара на зърнено-житни култури: състояние и очаквания
- 3.2. Нагласи и възприятия на участниците на пазара на зърно за стабилността на сектора
- 3.3. Стратегически насоки за развитие на пазара на зърнено-житни култури

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРА

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ

В параграф 1.1. от Първа глава, **„Икономическа характеристика, структура и въздействащи фактори на пазара на зърно“**, е разгледана ролята и значението на аграрния пазар, както и спецификата на пазара на зърнено-житни култури. Акцентирано е върху неговото място в осигуряването на продоволствената сигурност, социалната стабилност и устойчивото развитие. Посочено е, че пазарът на зърнено-житни култури има стратегическо значение като основен хранителен и индустриален ресурс с широко приложение в хранителната, фуражната и енергийната промишленост.

Разгледани са основните характеристики на аграрните пазари, които ги отличават от останалите пазарни структури – високата зависимост от природно-климатични фактори, сезонността и колебанията в добивите, проявите на непълна конкуренция и държавна интервенция, както и социалната чувствителност на сектора. Анализирана е ролята на конкуренцията като регулаторен механизъм, който насърчава ефективното разпределение на ресурсите, повишаването на производителността и внедряването на иновации. Разгледано е влиянието на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз, чрез която се осигурява стабилизация на цените и доходите в сектора посредством директни плащания, субсидии и интервенционни механизми.

В контекста на глобализацията е подчертано, че пазарите на земеделска продукция придобиват транснационален характер, като цените се формират не само от вътрешното търсене и предлагане, но и от международните борсови котировки, търговските политики, логистичните възможности и геополитическите процеси. Отбелязана е нарастващата взаимовръзка между аграрния пазар и други икономически системи – финанси, енергетика и

екология, която влияе върху себестойността на продукцията и върху структурата на търсенето.

Разгледана е структурата на пазара на зърнено-житни култури, включваща производители, търговци, преработватели, транспортни и логистични оператори, контролни и сертифициращи институции. Представени са основните механизми за реализация – директни договори, публични търгове, борсова и фючърсна търговия. Анализирана е ролята на стоковите борси като високоорганизирани и регулирани пазари, осигуряващи прозрачност на ценообразуването и възможности за управление на ценовите рискове. Обърнато е внимание и на влиянието на валутните пазари върху ценовата конкурентоспособност на производителите и износителите на зърнени култури.

В параграфа е представена концепцията за веригата на доставки на зърнено-житни култури, в която се включват основните участници – собственици на земя, доставчици на суровини, производители, складови оператори, преработватели, търговци, пазарни и обслужващи структури. Проследена е тяхната взаимовръзка и значението ѝ за ефективността и устойчивостта на сектора.

Обобщени са основните фактори, влияещи върху координацията и стабилността на пазара – степента на държавно регулиране и субсидиране, състоянието на инфраструктурата, формата на земевладение, пазарната концентрация, както и въздействието на климатичните промени, геополитическите конфликти и глобалните кризи. Подчертана е необходимостта от усъвършенстване на регулаторните механизми и изграждане на устойчиви политики, насочени към минимизиране на рисковете и повишаване на конкурентоспособността на пазара на зърнено-житни култури.

В параграф 1.2. **„Подходи, модели и индикатори за оценка на пазарната стабилност“** са представени методологични основи за

изследване на пазара на зърнено-житни култури като динамична и комплексна система. Обоснована е необходимостта от системен подход, който обхваща едновременно макроикономически влияния и вътрешната организация на пазара (Костадинов, 2014), както и типологизация по равнища – местно, национално, регионално и световно – с различни аналитични инструменти за всяко. Предложена е класификация на подходите според времеви хоризонт (ретроспективен/прогнозен), териториален обхват (национален/регионален/глобален), равнище на наблюдение (макро/мезо/микро) и предметен фокус (търсене, предлагане, цени, институционална среда, структура).

На макро равнище са очертани PESTEL анализът и моделът на Петте сили на Портър за диагностика на конкурентната среда в зърнопроизводството. Представени са концептуални акценти за конкурентоспособността и производителността (Porter, 1980; 1985; Porter & Ketels, 2003; Krugman, 1990; Camagni, 2002). Посочени са ключови детерминанти на стабилността: климатични изменения, демографски тенденции, енергийна употреба на зърно, привлекателност за ТНК, инфраструктура, институционална рамка и регулаторна ефективност; на микро равнище – достъп до финансиране и застраховане, степен на интеграция и коопериране, управленски капацитет и иновации. Като приоритетни направления са открити усъвършенстване на нормативната уредба и равнопоставеността на субектите, модернизация и е-логистика, разширяване на износа и стимулиране на инвестиции чрез кредитни и застрахователни инструменти.

Разгледана е връзката между пазарната стабилност и продоволствената сигурност: дефинирани са четирите измерения „наличие, достъп, използване, стабилност“ (WFS, 2006), както и рисковете от несъответствие между търсене и предлагане (FAO, 2023) и следкризисната ценова волатилност (Taslim, 2014). Посочени са външни шокове и геополитически

събития с отражение върху веригите на доставка и сигурността на храните (Kovtoniuk & Molchanova, 2022). В този контекст стабилният пазар се характеризира с относително постоянни ценови равнища, устойчив обем на сделки и предвидима динамика (Issing, 2002), оценявани от гледна точка на всички участници по веригата (Костадинов и Моллов, 2015).

Формулиран е набор от индикатори за оценка: ценови (равнище, волатилност, предвидимост), производствени (обеми, добиви, буферни запаси), свързани с достъпа (физически и икономически достъп, логистична свързаност), качествени (съответствие със стандарти за вътрешен пазар и износ), институционални и инфраструктурни (регулаторна ефективност, складови и транспортни капацитети, прозрачност на информацията). Съчетавайки тези групи, изследването операционализира пазарната стабилност като състояние на предвидимост на цени, наличности и търговски потоци в национален и регионален (Черноморски) контекст.

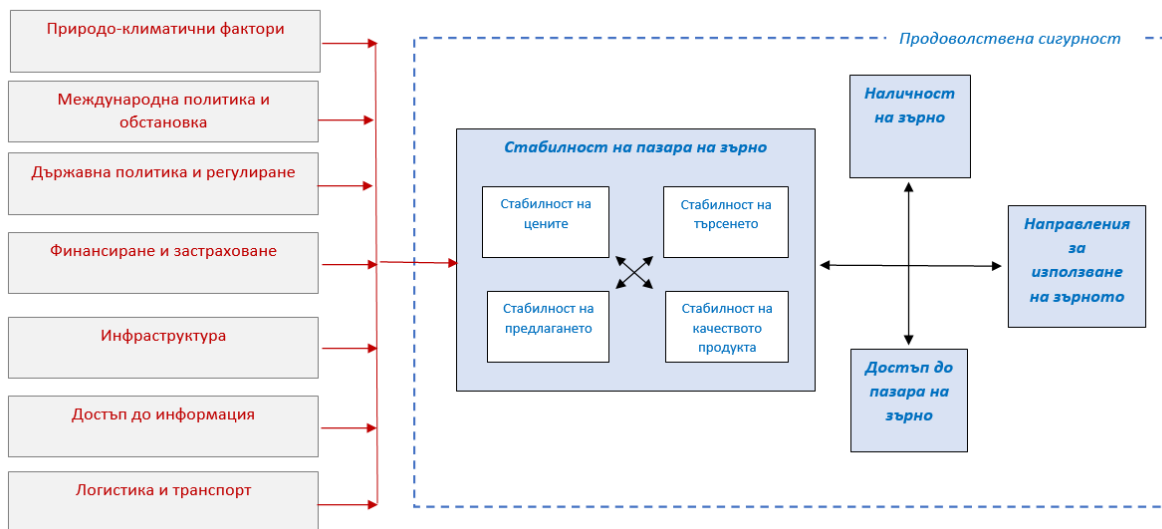
В параграф 1.3. „Методологическа рамка за изследване на стабилността на пазара на зърнено-житни култури“ е разработен систематичен четиристъпков подход, който интегрира външни фактори и вътрешни пазарни механизми в аналитично приложима схема (вж. фиг.1).

Фигура 1: Методологическа рамка за изследване на стабилността на пазара на зърно

Представената рамка включва: (1) анализ на въздействието на ключови макроикономически и институционални фактори; (2) оценка на конкурентната среда в сектор „Зърнопроизводство“ (входни/изходни бариери, пазарна сила на доставчици и купувачи, роля на институциите); (3) изследване на нагласите на зърнопроизводители и търговци относно пазарната стабилност; (4) комплексна оценка и формулиране на стратегически възможности за развитие.

Първата стъпка прилага структурирана оценка на макросредата чрез съчетаване на вторични статистически данни и първични емпирични резултати от анкетно допитване до представители на държавна и общинска администрация, големи производители, търговски и логистични оператори и международни партньори. Методиката е визуализирана на фигура 2, като позиционира пазара като отворена система, зависима от екзогенни и ендеогенни детерминанти.

Фигура 2: Методика за анализ на фактори, въздействащи върху стабилността на пазара на зърнено-житни култури

Факторите са систематизирани в седем тематични групи: (1) природо-климатични условия; (2) международна политика и икономическа среда; (3) държавна политика и регулаторни механизми; (4) финансиране и застраховане; (5) инфраструктура; (6) достъп до информация; (7) логистика и транспорт.

Втората стъпка оценява конкурентната среда чрез модела на М. Портър, адаптиран към аграрния контекст. Анализът обхваща входни и изходни бариери, интензивност на съперничеството, пазарната сила по веригата (доставчици – производители – клиенти) и институционалния контекст (централна и местна власт). Използвана е скала за системно измерване по области, (адапт. по Станимиров и Станимирова, 2013), която осигурява съпоставимост и валидност на изводите за структурната динамика на отрасъла.

Третата стъпка включва анкетно проучване на основните участници в пазара: зърнопроизводители, търговци на зърно, брокери и медиатори, представители на корабна и транспортна логистика. Използвана е пряка персонална анкета с тематични блокове (идентификационни данни; климатични фактори и напояване; производствени технологии; пристанищна и пътна инфраструктура; маркетинг и дигитализация; сътрудничество), оценявани по петстепенна Ликъртова скала. Извадката включва респонденти с комбинирани роли; зърнопроизводителите са 51%, търговците – 26,67%, брокерите – 15%, логистиката – 10%, а 4% – други експерти. Общата площ на стопанствата е приблизително 430 хил. дка, като големи и много големи стопанства заемат 93,14%. Изчислен е Cronbach's Alpha (0,70–0,84), потвърждаващ добра вътрешна консистентност. Данните са обработени чрез статистическа групировка и графичен метод; изчислени са претеглени оценки по блокове и комплексен индекс на стабилността.

Четвъртата стъпка обосновава възможни стратегически насоки за развитие на пазара, произтичащи от анализа на макросредата,

конкурентната конфигурация и нагласите на участниците: поддържане на тенденциите, технологични и организационни подобрения, управление на климатични и геополитически рискове и оценка на ефекта от алтернативни политически интервенции.

ВТОРА ГЛАВА. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ В СТРАНИТЕ ОТ ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

В параграф 2.1. „Стратегическото значение на Черноморския регион в международната търговия със зърнено-житни култури“ се представя ролята на Черноморския регион като свързващ геоикономически коридор между Европа, Каспийския басейн, Централна Азия и Близкия изток, с проекции към Югоизточна Азия. Разглежда се концентрацията на стратегически интереси, инфраструктурни зависимости и политико-икономически взаимодействия (Василев и Златев, 2019; Bakan & Büyükgüngör, 2000; Европейски парламент, 2019).

Геоморфологичните параметри на региона и излазът му към международните морски пътища определят неговото ключово значение за глобалната продоволствена сигурност (фигура 3).

Фигура 3: Карта на Черноморски регион

Източник: Bakan, 2000

В параграфа се акцентира върху методологично очертания фокус на изследването – България, Румъния, Украйна и Руската федерация, които формират основната ос на Черноморския зърнен пазар (Vasileva, 2023; Димитрова и др., 2017).

Страните от региона осигуряват около една трета от световния износ на зърнено-житни култури (таблица 1), което ги превръща в стратегически фактор в международната търговия. Началото на военния конфликт между Русия и Украйна през 2022 г. води до съществени сътресения върху търговските потоци, логистиката и ценовата стабилност (WFP, 2022; Европейски парламент, 2023; Chereliev et al., 2025).

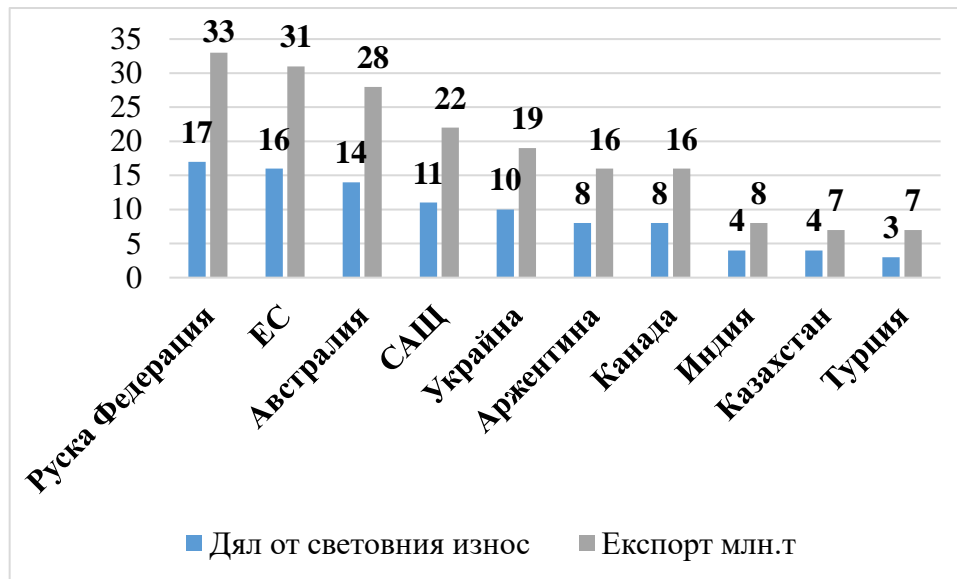
Таблица 1

Производство на пшеницата в Черноморския регион за периода 2000-2023г.

Година	България	Румъния	Украйна	Русия
2000	3,406,293	4,650,000	10,370,000	46,996,000
2001	4,077,497	5,480,000	21,450,000	50,622,000
2002	4,122,765	4,750,000	20,790,000	34,070,000
2003	2,003,937	7,520,000	10,350,000	45,434,000
2004	3,961,178	8,070,000	17,650,000	47,615,000
2005	3,478,066	7,290,000	18,950,000	44,927,000
2006	3,301,882	7,810,000	15,140,000	49,372,000
2007	2,390,610	3,410,000	13,760,000	63,781,000
2008	4,632,210	7,390,000	26,120,000	61,663,000
2009	3,976,852	5,870,000	21,090,000	56,293,000
2010	4,094,572	6,530,000	17,140,000	52,140,000
2011	4,458,492	7,540,000	22,570,000	37,767,000
2012	4,455,104	5,210,000	15,990,000	41,555,000
2013	5,504,941	7,390,000	22,580,000	59,713,000
2014	5,347,078	8,140,000	24,420,000	61,811,000
2015	5,011,597	8,640,000	26,470,000	73,346,000
2016	5,662,721	9,670,000	26,350,000	86,003,000
2017	6,132,671	10,120,000	26,820,000	85,900,000
2018	5,832,449	10,000,000	25,010,000	74,335,000
2019	6,161,997	8,310,000	28,640,000	72,136,000
2020	4,710,993	9,410,000	25,110,000	75,900,000
2021	7,230,000	11,110,000	33,150,000	76,060,000
2022	6,650,000	10,450,000	21,210,000	85,000,000
2023	6,030,000	9,030,000	20,230,000	91,500,000

В рамките на анализа е изследвана динамиката на производството на пшеница в България, Румъния, Украйна и Русия за периода 2000–2023 г., като се отчита устойчива възходяща тенденция и циклични флукутации, повлияни от климатични, технологични и политически фактори (FAO; OECD-FAO; Liefert et al.,2020).

В параграфа се представя и сравнителен анализ на пазарните позиции на страните от региона в световната търговия със зърнено-житни култури. Подчертана е лидерската роля на Русия и Украйна, както и стабилният, макар и по-ограничен принос на България и Румъния (фигура 4).

Фигура 4: Най-големи износители на пшеница в света за 2021 г.

Източник: USDA, 2022г.

Според данни на USDA държавите от Черноморския регион – Русия, Украйна, Румъния и България – формират 33% от световната търговия с пшеница през селскостопанската 2021/2022 година. Този значим дял налага задълбочено изследване на региона, неговите особености и водещите тенденции в развитието му. Пазарните дялове в износа на пшеница през 2023 г. потвърждават значимостта на региона (таблица 2) : Русия – 17,4% от световния износ, Украйна – 6,2%, Румъния – 1,9%, България – 1,1% (USDA, IGC, Европейска комисия, МЗХГ).

Таблица 2

Пазарен дял на страните в Черноморския регион в световния износ на пшеницата (2023г.)

Държава	Износ (тона)	Световен дял (%)
Русия	45,000,000	17.4
Украйна	16,000,000	6.2
Румъния	5,000,000	1.9
България	3,000,000	1.1

В обобщение, в параграф 2.1 се доказва стратегическата роля на Черноморския регион в международната търговия със зърнено-житни

култури. Регионът се характеризира с благоприятни агроклиматични условия, висока производствена ефективност и развита експортна инфраструктура, но същевременно е подложен на значителни рискове, произтичащи от геополитическа нестабилност, климатични промени и ограничена пристанищна и транспортна свързаност.

В следващия **втори параграф на Втора глава, „Национални профили на пазара на зърно в Черноморския регион“** се представят националните особености на зърнения пазар в четирите водещи държави от Черноморския регион – България, Румъния, Украйна и Руската федерация. Анализът е изграден върху единна методологична рамка, включваща изследване на производствените структури, разходната динамика, добивите, експортния потенциал и регулаторните специфики. Акцентът е поставен върху факторите, които определят конкурентоспособността и устойчивостта на националните пазари в контекста на регионалната интеграция и глобалната продоволствена сигурност.

България

България е държава с дългогодишни традиции в зърнопроизводството, където пазарът на зърнено-житни култури има стратегическо значение за националната икономика и за гарантиране на продоволствената сигурност. Производството се характеризира с благоприятни агроклиматични условия, концентрация на стопанства с голям мащаб и устойчив експортен потенциал (Дойчинова и Стоянова, 2024). През последните години се наблюдава повишаване на ефективността, свързано с модернизация на производствените технологии и адаптиране към изискванията на Общата селскостопанска политика.

Таблица 3

**Производствени разходи за единица земеделска продукция (пшеница) за 1
дка в България (лева) за периода 2022г.- 2023г.**

*Източник: Собствени изчисления на автора въз основа на данни от
земеделски стопанства в Североизточна България*

Видове ресурси	Количество 2022 г.	Ед. цена/лв. 2022 г.	Стойност/ лв. 2022 г.	Количество 2023 г.	Ед. цена/лв. 2023 г.	Стойност/ лв. 2023 г.
Семена (кг)	25	0, 41	10, 25	25	0, 51	12,75
Торове (кг)	25,3	1, 56	39, 47	29,85	0, 69	20,60
Препарати (бр.)	1	5, 93	5, 93	1	6, 74	6,74
Резервни части (бр.)	1	3, 20	3, 20	1	6, 50	6,50
ГСМ (л)	8,4	2, 32	19, 49	9,57	2, 16	20,67
Амортизации (бр.)	1	35, 56	35, 56	1	47, 01	47, 01
Заплати и осигуровки (бр.)	1	40, 56	40, 56	1	58, 26	58, 26
Други (транспорт, услуги и др.) (Бр.)	1	41, 00	41, 00	1	51, 34	51, 34
Общо/лв.			195, 46			223, 87
Общо на тон продукция/лв.			358, 00			375, 00
С включена субсидия/лв.			303, 00			292, 00

От анализа на производствените разходи (таблица 3) се установява, че основно влияние върху себестойността оказват цените на торовете, енергийните ресурси и трудът. През 2022 г. се регистрира значително увеличение на разходите вследствие на повишените цени на природния газ и горивата, докато през 2023 г. се наблюдава частична стабилизация, обусловена от нормализиране на пазарите и възстановяване на производствените мощности в Европа. Въпреки това, повишението на разходите за труд и амортизации задържа общите производствени стойности на относително високи равнища (таблица 4).

Паралелно с пшеницата, динамиката на производствените параметри при царевичата показва сходни тенденции – редукция на разходите за торове и енергия през 2023 г., компенсирана частично от нарастване на цените на семената, резервните части и транспортните услуги. Това потвърждава общата зависимост на зърнопроизводството от международната конюнктура на суровинните и енергийните пазари.

Таблица 4

Производствени разходи на единица земеделска продукция (царевича) за 1 дка за периода 2022г.-2023г. в България (лева)

Източник: Собствени изчисления на автора въз основа на данни от земеделски стопанства в Североизточна България

Видове ресурси	Мярка	2022г. К-во	2022 г. Ед. цена (лв.)	2022 г. Стойност на разходите (лв.)	2023 г. К-во	2023 г. Ед. цена (лв.)	2023 г. Стойност на разходите (лв.)
Вода и ел. енергия	Бр.	1	0,84	0,84	1	0,63	0,63
Семена	Кг.	1	14,8	14,8	1	15,81	15,81
Торове	Кг.	29	1,56	45,24	40,27	0,69	27,79
Препарати	Бр.	1	4,38	4,38	1	6,26	6,26
Резервни части	Бр.	1	3,56	3,56	1	6	6
ГСМ	л.	13,5	2,32	31,32	14,94	2,16	32,27
Амортизации	Бр.	1	36	36	1	35,26	35,26
Заплати и осигуровки	Бр.	1	38,25	38,25	1	50,99	50,99
Други (транспорт, външни услуги)	Бр.	1	41,57	41,57	1	48	48
Общо				215,96			223,01
Общо на тон				677			459,81
С включена субсидия				570			376,81

Въпреки нарастващата разходна тежест, субсидиите и подпомагането по линия на ОСП имат компенсаторен ефект, ограничавайки натиска върху рентабилността. Това поддържа стабилност в сектора и гарантира неговото участие в експортните потоци от региона. България реализира значителна част от зърнената си продукция на външни пазари, като основните направления са държавите от Европейския съюз и Азия.

Таблица 5

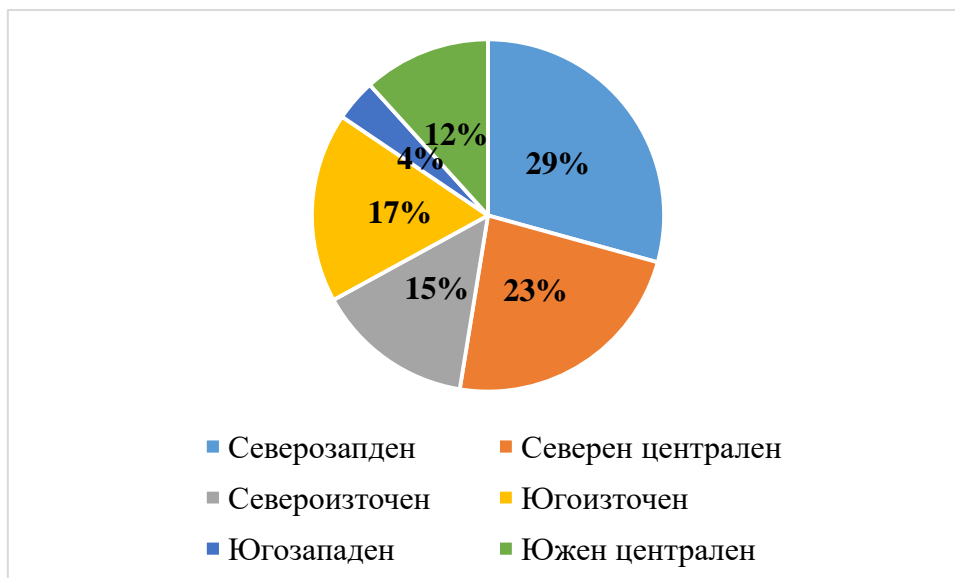
Изнесени количества пшеница, ечемик и царевица от България по години за периода 2020/21 – 2023/24

Продукт	Период	Количество (хил. тона)
Пшеница	2020/21	3 568,7
	2021/22	5 803,3
	2022/23	4 084,3
	2023/24 (юли - януари)	4 053,0
Ечемик	2020/21	319,0
	2021/22	443,5
	2022/23	256,0
	2023/24 (юли - януари)	358,5
Царевица	2020/21	1 724,9
	2021/22	1 613,2
	2022/23	1 258,7
	2023/24 (септември - януари)	1 656,0

Източници: Доклад за ситуация на пазара на зърнени и маслодайни култури в България към МЗХГ (2023), МЗХГ (2024)

През 2022/23 г. се наблюдава временно свиване на износа, но през следващата година тенденцията се обръща благодарение на повишеното търсене от южноевропейските и азиатските пазари (таблица 5).

Регионалната структура на производството демонстрира ясно изразена концентрация в Северна България, където се реализира над две трети от националния обем на пшеница и царевица (фигура 5). Тази териториална специализация се обуславя от плодородни почви, благоприятни климатични условия и добре развита инфраструктура.

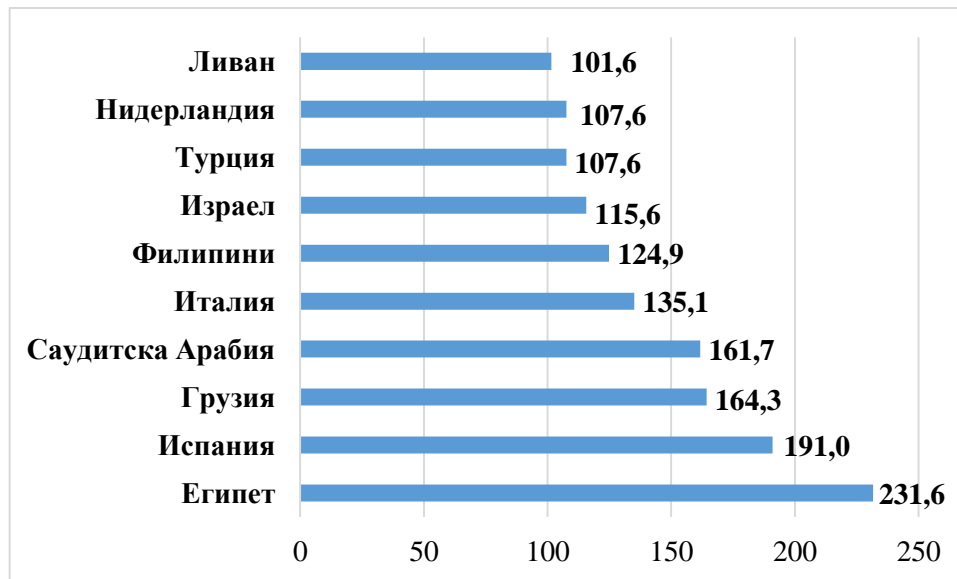
Фигура 5: Производство на пшеница, ечемик и царевица за България по райони в процентово съотношение

Източник: МЗХГ отдел „ Агростатистика“, наблюдение „ Добив на полски култури“

В южните райони производствените резултати са по-ограничени поради специфичните природно-климатични условия и по-слабо развитата напоителна инфраструктура. Независимо от това, наблюдаваните регионални различия потвърждават устойчивата специализация на страната в производството на зърнено-житни култури.

Румъния

Румъния е сред водещите зърнопроизводители в Европейския съюз и има стратегическо значение за Черноморския регион. С близо 15 млн. хектара обработваема земя и развита логистична инфраструктура страната се нарежда сред най-големите износители на пшеница в Европа (Popescu, 2018). Основно конкурентно предимство представлява пристанище Констанца – най-големият зърнен терминал в региона, който осигурява висока ефективност на експортните операции.

Фигура 6. Водещи износни пазари на зърнено-житни култури за Румъния за периода 2020г. в щатски долари (USD)

Източник: Comtrade, 2020г.

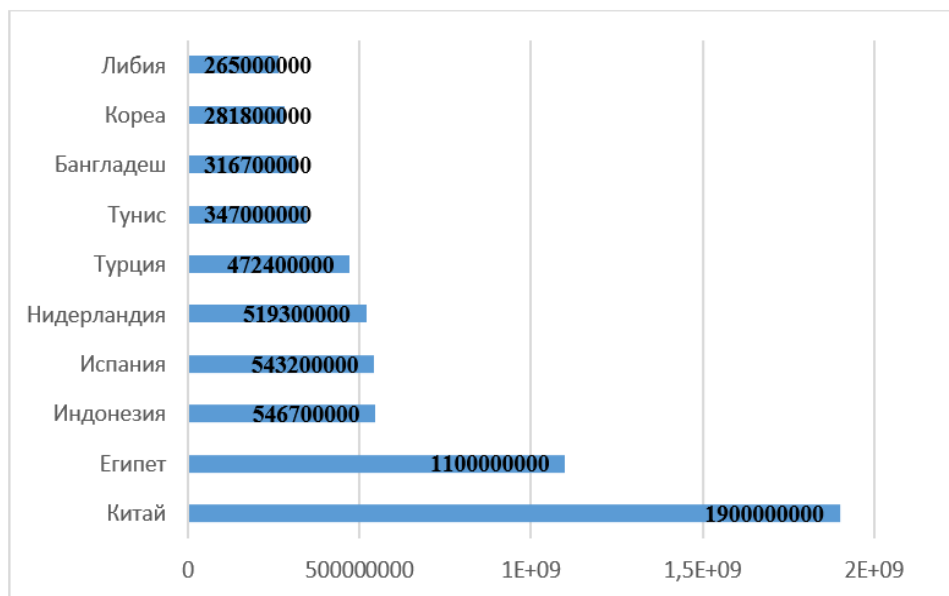
Основните външни пазари включват за Румъния са Египет, Испания, Саудитска Арабия и Грузия, като географското положение и пристанищната инфраструктура осигуряват стабилно участие в международните търгове за пшеница и царевица (фигура 6). Румъния демонстрира устойчив растеж на селскостопанското производство и нарастваща роля в поддържането на продоволствената сигурност в Черноморския регион.

Украйна

Украйна е сред най-значимите производители и износители на зърнено-житни култури в света. Производствената структура се основава на мащабни земеделски площи, висока производителност и благоприятни почвено-климатични условия. До 2021 г. страната реализираше рекордни добиви и износ, формирайки около 10% от световния износ на пшеница и 14% от този на царевица (FAO, 2023).

След 2022 г. търговската инфраструктура и експортните канали са сериозно засегнати от военните действия, което води до промяна в логистичните маршрути и до ръст на разходите за транспорт и застраховане.

Въпреки това, Украйна продължава да бъде значим участник в международната търговия, като осъществява износ по алтернативни сухопътни и речни маршрути.

Фигура 7. Водещи износни пазари на зърнено-житни култури за Украйна за периода 2020 г. в щатски долари (USD)

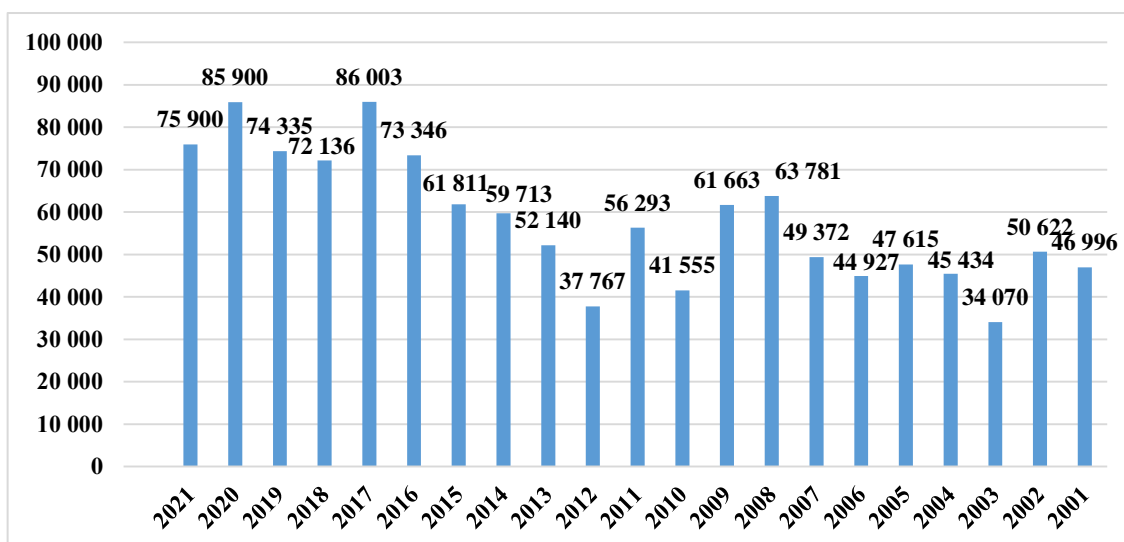
Източник: Comtrade, 2020г.

На фигура 7 са представени водещите износни пазари на Украйна за 2020 г., измерени по стойност на реализирания износ на зърнено-житни култури. Според данни на международната търговска статистика (Comtrade, 2020) общите приходи от този износ възлизат на приблизително 9,4 млрд. щатски долара.

Развитието на сектора се характеризира с висока степен на адаптивност, подкрепено от чуждестранни инвестиции, модерно агротехническо оборудване и институционални механизми за стабилизиране на износа.

Руска федерация

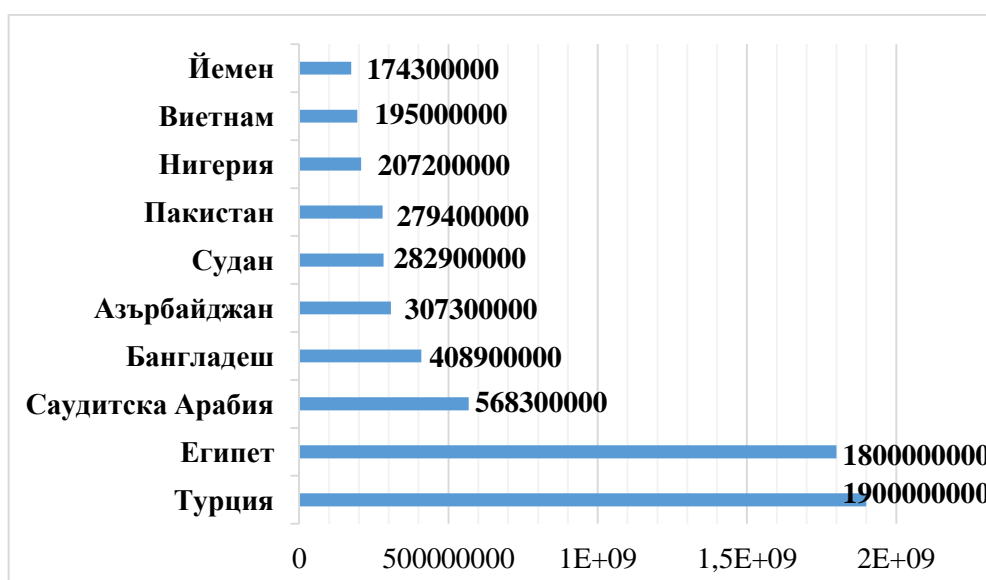
Руската федерация е водещ производител (фигура 8) и най-големият износител на пшеница в света. През последните две десетилетия страната прилага последователна държавна политика за стимулиране на зърнопроизводството, включваща субсидии, инвестиции в техника и разширяване на складовите и пристанищните мощности (FAO, 2021).

Фигура 8. Производство на пшеница в Русия за периода 2001 – 2021г. в млн./т.

Източник: FAO, 2021

Производствената структура е концентрирана основно в южните райони – Краснодар, Ростов и Ставропол, където агроклиматичните условия позволяват високи добиви и стабилна реколта. Основните износни дестинации са Турция, Египет и Саудитска Арабия, които формират значителен дял от експортните приходи (фигура 9).

Фигура 9. Водещи износни пазари на зърнено-житни култури за Русия за периода 2020г. в щатски долари (USD)

Източник: Comtrade, 2020г.

Въпреки доминиращата позиция на международния пазар, пазарната зависимост от ограничен брой ключови търговски партньори създава риск при геополитическа или икономическа нестабилност. В този контекст Русия продължава да разширява стратегическото си присъствие на азиатските и африканските пазари с цел диверсификация на търговските потоци.

В обобщението на параграфа се посочва, че националните профили на зърнения пазар в Черноморския регион показват структурна взаимозависимост между производствените и търговските системи. България и Румъния, като членки на Европейския съюз, се отличават с висока степен на регулаторна обвързаност и технологична модернизация, докато Украйна и Русия доминират чрез мащаб и ресурсен потенциал. Тази взаимодопълняемост определя региона като стратегически център на световната търговия със зърнено-житни култури и като ключов фактор за продоволствената сигурност в глобален мащаб.

В параграф 2.3. „Фактори, определящи устойчивостта на зърнопроизводството, ценовата динамика и пазарната стабилност“ е представен анализ на основни макроикономически, природно-климатични, институционални и пазарни фактори, които влияят върху функционирането и стабилността на пазара на зърнено-житни култури в страните от Черноморския регион. Разгледано е взаимодействието между външната икономическа и политическа среда, климатичните изменения, производствените разходи и логистичните ограничения, като се подчертава тяхната взаимозависимост и отражение върху ценовата динамика и конкурентоспособността на сектора. Анализът е изграден върху систематизацията на основните фактори в тематични групи, включващи климатични условия, международна политика и икономическа конюнктура, държавна регулация и интервенции, финансиране и застраховане, инфраструктура, достъп до информация и логистика.

Специално внимание е отделено на въздействието на климатичните промени върху производствената устойчивост, качеството на продукцията и ценовата предвидимост на пазарите. Посочено е, че зачестилите суши и температурни аномалии водят до намаляване на добивите и увеличаване на пазарната волатилност. На основата на данни от IPCC, FAO и НИМХ е изведено, че изменението на климата се превръща в структурен риск за селскостопанския сектор, изискващ дългосрочна адаптация чрез сухоустойчиви сортове, дигитализация и инвестиции в напоителна инфраструктура.

В параграфа е разгледано и влиянието на международната политическа и икономическа среда върху ценовата динамика и търговските потоци в региона. Отбелязано е, че военният конфликт между Русия и Украйна води до значителни нарушения на износа, нарастване на производствените разходи и засилена несигурност на световните пазари на зърно. Изяснено е, че повишаването на цените на енергийните ресурси, торовете и транспортните услуги оказва мултипликативен ефект върху себестойността на продукцията.

Онаглеждава се ролята на транспортната сигурност и логистичните маршрути за функционирането на пазара в условията на военен конфликт (фигура 10).

Фигура 10. Хуманитарен коридор за износ на зърно през Украйна
Източник: ООН, 2022г.

Достига се до извод, че прекъсванията на търговските връзки през Черноморските пристанища водят до глобални ценови колебания и повишен риск от продоволствена несигурност, особено в зависими от внос държави.

В рамките на анализа е обърнато внимание и на държавната регулация и прилаганите механизми за подпомагане на сектора. Разгледани са особеностите на митническите процедури, субсидиите, стратегическите запаси и ролята на пазарните структури. Посочено е, че в страни като Русия и Украйна се прилагат мащабни програми за субсидиране и интервенционна подкрепа, докато в България и Румъния акцентът пада върху екосхемите и мерките по Общата селскостопанска политика на ЕС.

Представено е влиянието на финансовата среда върху разходите за кредитиране и ликвидността в сектора. Допълнително е разгледано въздействието на инфраструктурните и логистичните фактори върху конкурентоспособността на държавите от региона. Подчертано е, че

развитата пристанищна и транспортна инфраструктура е решаваща за интегрирането на производителите в международната търговия. Посочени са основните предимства на пристанищата Констанца и Новоросийск, както и ограничените възможности на Варна и Бургас поради технически и капацитетни причини. Акцентирано е върху необходимостта от инвестиции в модернизация и свързаност с европейските транспортни коридори.

В параграфа е анализирана и ролята на информационните ресурси и пазарните очаквания за формиране на ценовата динамика. Отбелязано е, че данните на международни организации като FAO, Световната банка и Международния валутен фонд, както и прогнозните доклади на IGTC и USDA, влияят върху пазарните нагласи и често пораждат спекулативни ценови колебания. Подчертава се необходимостта от по-прозрачна и навременна информационна среда за ограничаване на пазарните спекулации и стабилизиране на ценовите очаквания.

В заключителната част на параграфа са обобщени основните зависимости между изследваните фактори. Изведено е, че устойчивостта на пазара на зърнено-житни култури в Черноморския регион се определя от съвкупното действие на климатичните промени, геополитическите процеси, инфраструктурните ограничения и финансовите условия. Стабилността на пазара може да бъде гарантирана чрез целенасочени инвестиции в модернизация на производството и логистиката, адаптация към климатичните рискове, диверсификация на енергийните източници, прилагане на технологични иновации и повишаване на информационната прозрачност.

ТРЕТА ГЛАВА. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА СТИМУЛИРАНЕ НА СТАБИЛНОСТТА И РАЗВИТИЕТО НА ПАЗАРА НА ЗЪРНЕНО-ЖИТНИ КУЛТУРИ В УСЛОВИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНА ТЪРГОВИЯ

В параграф 3.1 „**Конкурентна среда на пазара на зърнено-житни култури: състояние и очаквания**“ е представено прилагането на модела на М. Портър, адаптиран към спецификата на българското зърнопроизводство, с цел оценка на интензитета на основните конкурентни сили и ролята на институционалната среда. Разгледани са бариерите за навлизане и изход, съперничеството, пазарната сила на клиентите и доставчиците, както и отношението на държавните органи, като мненията на експертите са агрегирани в средни оценки по тематични блокове за текущо и бъдещо състояние.

Дискутира се актуалното състояние на конкурентната среда: подчертава се, че входът в бранша се затруднява от високи капиталови изисквания и несигурни канали за реализация при по-малки стопанства; икономите от мащаба често остават неоползотворени поради фрагментирана структура на стопанствата и ограничено коопериране; диференциацията на офертите е умерена за базовите култури, докато нишовите направления (био, специални сортове, сушоустойчиви линии) позволяват разграничаване. Отбелязва се, че специализацията на активите и вътрешните договорни обвързаности формират осезаеми изходни разходи, а съперничеството е високо поради бавен ръст, чувствителни постоянни разходи и ценова волатилност. Клиентите (търговци/преработватели) запазват значима преговорна сила, докато при доставчиците (горива, торове, семена, РЗ продукти) се наблюдава устойчив натиск върху себестойността. Държавната подкрепа се оценява като ограничено протекционистична и непоследователна, особено по отношение на напояване, логистика и цифрова свързаност.

Разгледани са очакванията за развитие: предвижда се относително понижение на бариерите за навлизане за малки и средни производители при ускоряване на инвестициите в напояване, прецизно земеделие и кооперативни логистични решения, което засилва ефекта на опита. Очаква се частично нормализиране на пазарната сила на клиентите и доставчиците чрез диверсификация на контрагенти, общи покупки, групови търгове и по-добър

достъп до износна инфраструктура. Съперничеството постепенно се пренасочва от чисто ценова конкуренция към ефективност, качество, надеждност на доставките и проследимост. В институционален план се очаква умерено подобрене на предвидимостта при наличие на целенасочени публични инвестиции в инфраструктура и инструменти за управление на климатичния риск.

Таблица 6

Средни оценки по блокове при оценка на конкурентоспособността на зърнопроизводствения бранш

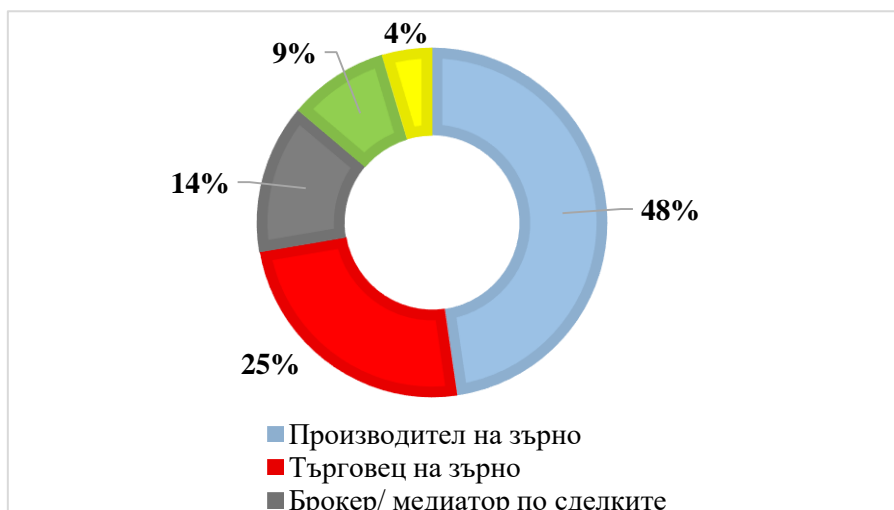
Блок	Ср. оценка (сега)	Ср. оценка (бъдеще)
1. Бариери за навлизане в бранша	3,6	2,8
2. Бариери за изход от бранша	2,7	3,3
3. Съперничество в бранша	2,2	3,7
4. Сила на клиентите	2,5	3,1
5. Сила на доставчиците	2,8	3,2
6. Отношение на държавните институции	3,4	3,0
Средна оценка общо	2,87	3,35

Обобщени са основните резултати (таблица 6): средната оценка за настоящата привлекателност на сектора е умерена (2,87), като ключови ограничения са високите капиталови изисквания, ценовата нестабилност и силата на доставчиците/клиентите. Перспективната оценка (3,35) показва очаквано подобрене, водено от технологично обновление, коопериране и инфраструктурни подобрения, което би намалило входните бариери, би смекчило натиска от доставчиците и би насочило конкуренцията към продуктивност и качество.

Обобщава се, че секторът „Зърнопроизводство“ се намира в преход от среда, доминирана от ценови фактори и структурни ограничения, към по-балансиран пазарен режим, в който стратегическите инвестиции, партньорствата по веригата и институционалната предвидимост са определящи за дългосрочната конкурентоспособност.

В параграф 3.2 „**Нагласи и възприятия на участниците на пазара на зърно за стабилността на сектора**“ са представени нагласите и възприятията на основните участници на пазара на зърно относно стабилността на сектора, на основата на приложената методологична рамка и проведено анкетно изследване.

Разгледани са идентификационните характеристики на респондентите (фигура 11), структурата и режимът на земеползване, динамиката на добивите и приходите, доминиращите източници на финансиране и отношението към европейски програми, както и оценките по ключови факторни блокове: климат и напояване, технологии за производство, пътна и пристанищна инфраструктура, маркетинг и сътрудничество.

Фигура 11: Профил на участващите в изследването лица

Уточнява се, че извадката обхваща основните роли по веригата (производители, търговци, брокери/медиатори, логистика), като част от респондентите комбинират повече от една функция, което повишава валидността на оценките за сектора.

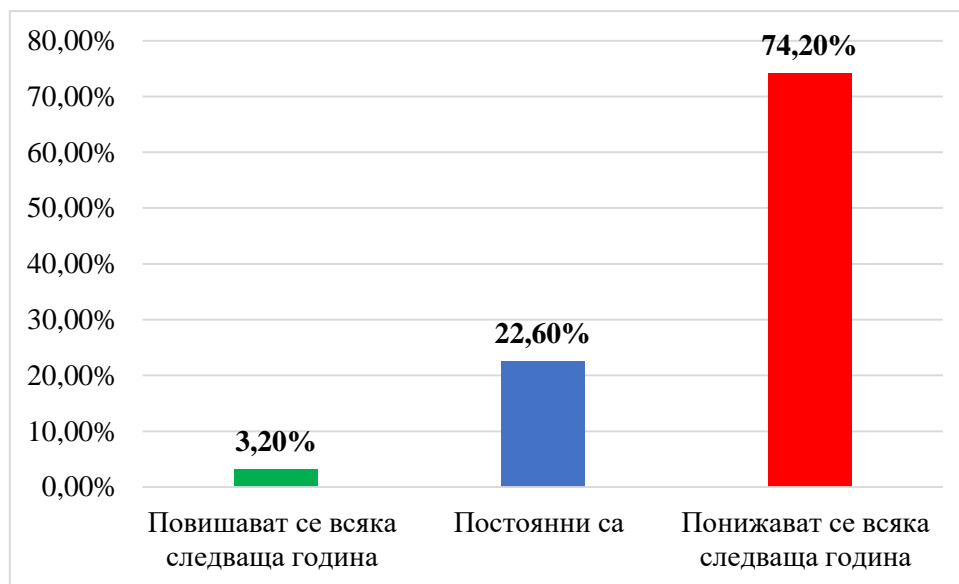
Таблица 7

Структура на изследване на зърнопроизводители, според размера на обработваемата земя (в т.ч. собствена и наета/арендувана)

Размер на стопанствата	% от общия брой	% от общата площ	Среден размер стопанство (дка)
До 50 дка	6,3%	0,0%	39
От 51 до 300 дка	6,3%	0,1%	230
От 301 дка до 6500 дка	43,8%	6,7%	2 067
От 6501 дка до 15000 дка	21,9%	15,8%	9 700
Над 15000 дка	21,9%	77,3%	47 470

Полученото разпределение по стопански категории показва отчетлива концентрация на предлагането в големи и много големи стопанства, при същевременно представяне на всички размерни групи, което осигурява добра емпирична база за оценка на пазарната стабилност (таблица 7).

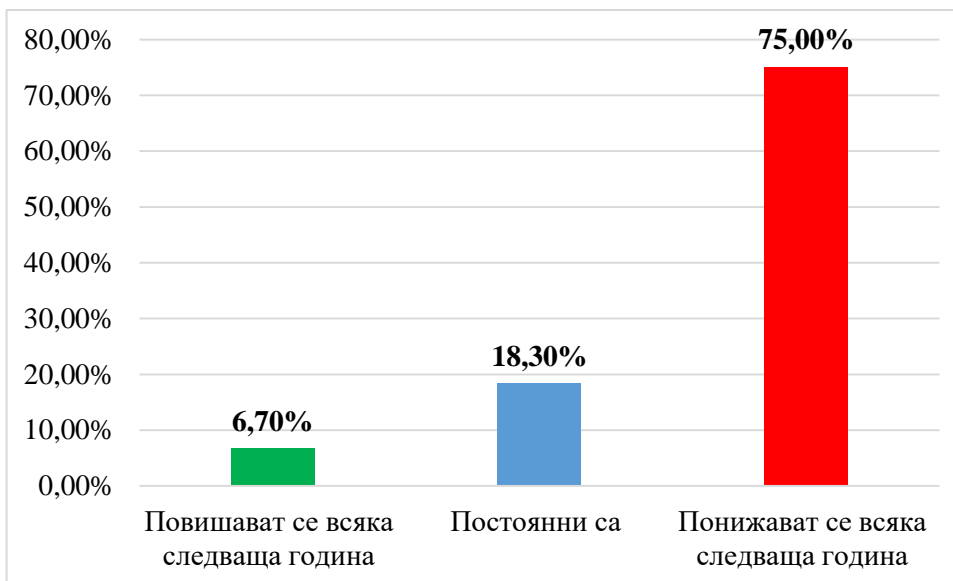
Анализът на земеползването потвърждава преобладаваща зависимост от наета/арендувана земя при средни, големи и много големи стопанства, което прави сектора по-чувствителен към промени в арендните отношения.

Фигура 12: Изменение на добивите в зърнопроизводството

Резултатите за динамиката на добивите показват доминираща тенденция към намаляване, обяснявана най-вече с климатични фактори (засушаване, температурни аномалии, екстремни явления) и с недостатъчна напоителна инфраструктура, наред с нараснали производствени разходи (фигура 12).

Паралелно с добивите, приходите също следват неблагоприятна динамика (фигура 13) в повечето звена на веригата, като респондентите я свързват с климатични и геополитически шокове, ценова нестабилност, повишена себестойност и ограничен достъп до предсказуеми пазари.

Фигура 13: Изменение на приходите на компаниите в сферата на зърнопроизводството

Относно финансирането, преобладават собствени средства и банков кредит; субсидиите по ОСП се използват широко като допълващ източник. Нагласите към бъдещо европейско финансиране са положителни при мнозинството, но се отчитат информационни дефицити и несъответствия с изискванията по мерките.

Фигура 14: Средни оценки за съгласие/ несъгласие с твърдения, свързани с влиянието на климатичните промени и напояването в зърнопроизводството

Оценките по блока „Климат и напояване“ (фигура 14) са предимно критични (стойности под 3), с относително по-добро позициониране на внедряването на сухоустойчиви сортове и мониторинга на природни ресурси (фигура 15), но с ниски нива при инвестициите и ефективността на напоителните системи, както и при стратегическата координация на адаптацията.

Фигура 15: Значение на фактори, свързани с климата и напояването за стабилността на пазара на зърно

На първо място по важност се поставят честотата на климатичните събития, стратегическият институционален подход и инвестициите/ефективността на напояването, което очертава приоритети за публични и частни интервенции.

Фигура 16: Средни оценки за съгласие/ несъгласие с твърдения, свързани с влиянието на технологиите в зърнопроизводството

В блока „Технологии за производство“ (фигура 17) се отчита относително добро ниво на механизацията, но по-слабо внедряване на автоматизация и цифров мониторинг, дефицити на кадри и преработвателни мощности, както и административни пречки при достъп до нови технологии.

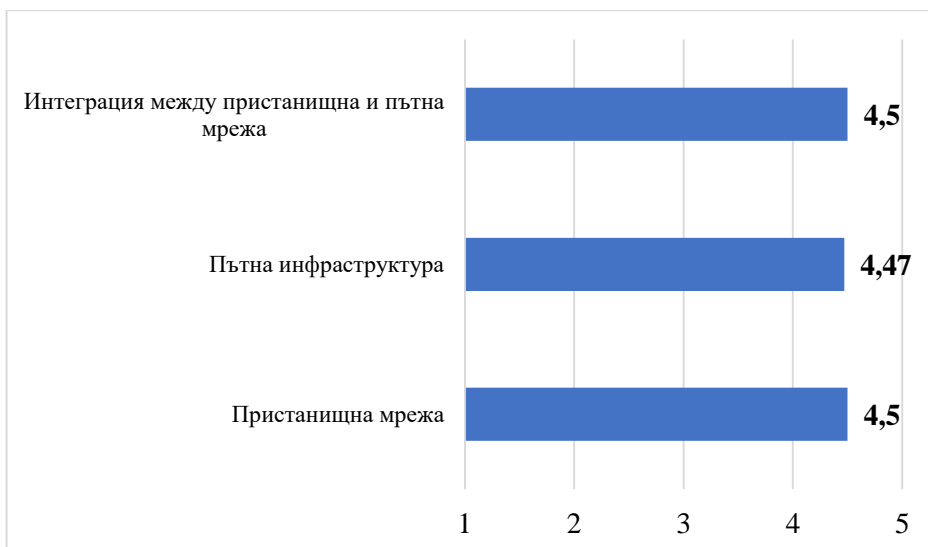
Фигура 17: Средни оценки за значението на факторите, свързани с технологиите в зърнопроизводството върху стабилността на пазара на зърно

По значимост изпъкват отношението към иновациите, човешките ресурси и преработвателните инвестиции; цифровата инфраструктура и регулаторната яснота се разпознават като съществени, но оставащи за доразвиване предпоставки.

Фигура 18: Средни оценки за съгласие/ несъгласие с твърдения, свързани с инфраструктурата за развитие на зърнопроизводството

Оценките за инфраструктурата подчертават необходимостта от модернизация на пристанищните мощности и по-добра интеграция с пътната/железопътната мрежа с оглед експортната ефективност.

Фигура 19: Средни оценки за значението на пътната и пристанищната инфраструктура за стабилността на пазара на зърно

С най-висока тежест се открояват пристанищната модернизация и интермодалната свързаност, което съвпада с установените ограничения в логистиката (фигура 19).

Фигура 20: Средни оценки за съгласие/несъгласие с твърдения, свързани с маркетинга в зърнопроизводството

В блока „Маркетинг“ (фигура 21) се наблюдават относително по-високи стойности за информираност за ценови равнища и подготовка на кадри по продажби, при по-слабо развитие на CRM/ERP практики и онлайн присъствие.

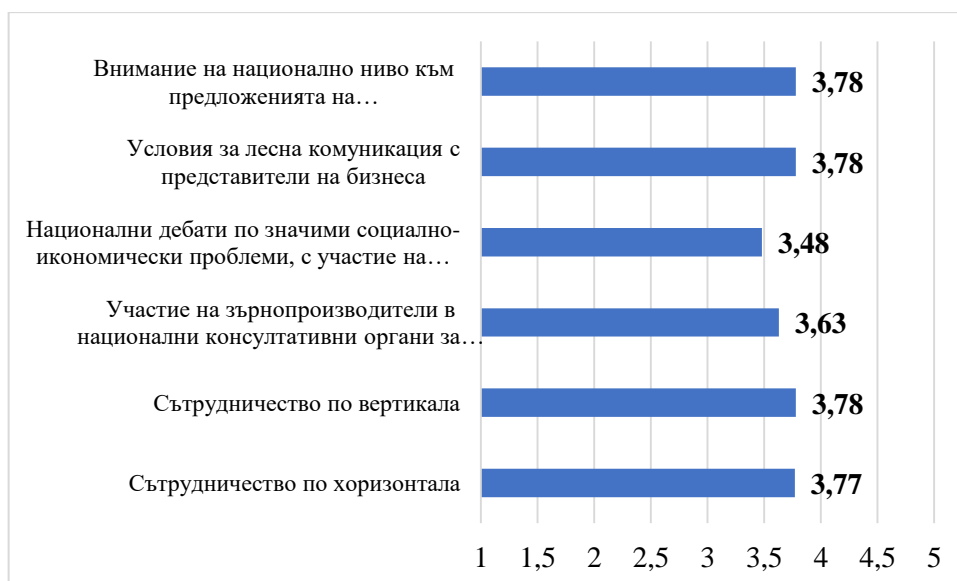
Фигура 21: Средни оценки за значението на маркетинга за стабилността на пазара на зърно

С най-висока степен на значимост се открояват пазарната информираност и подготовката на търговските екипи; дигиталните системи се оценяват като важни, но недостатъчно използвани.

Фигура 22: Средни оценки за съгласие/ несъгласие с твърдения, свързани със сътрудничеството на пазара на зърно

Сътрудничеството по вертикала е най-развито, а хоризонталните форми между производители се разширяват, макар да има резерви. Комуникацията с администрацията и рефлексията на предложенията на бизнеса се оценяват като непълноценни.

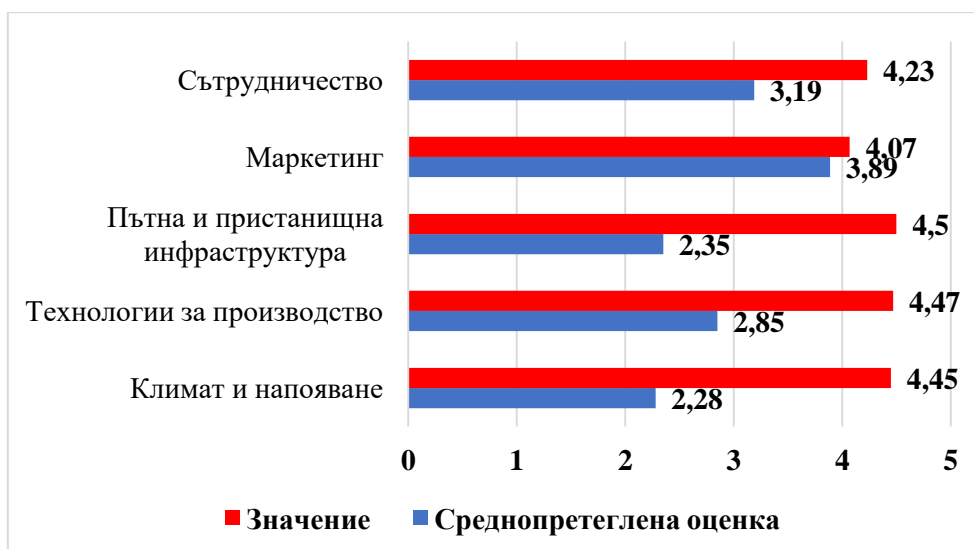
Фигура 23: Средни оценки за значението на сътрудничеството за стабилността на пазара на зърно

По важност се открояват вертикалните и хоризонталните партньорства и подобряването на диалога с публичните органи, включително по линия на консултативните процеси.

Фигура 24: Сътрудничество с ключови консултантски структури в зърнопроизводството

Интензитетът на взаимодействие е по-висок с браншови и държавни/регионални структури, докато връзките с научни институти и университети са ограничени, което обуславя необходимост от активизиране на трансфера на знания.

Фигура 25: Комплексна оценка на стабилността на пазара на зърно в България

Обобщената комплексна оценка на стабилността е 2,89 по петстепенната скала (фигура 25). Критичните фактори са свързани с климат/напоояване и инфраструктура, докато маркетинговите практики се открояват като относително по-добре развити. Получените резултати насочват към приоритети за политика и управление: ускорени инвестиции в напоояване и пристанищна свързаност, целенасочено внедряване на прецизни и цифрови технологии, укрепване на човешкия капитал, разширяване на хоризонталните и вертикалните партньорства и повишаване предвидимостта и координацията на институционалните мерки. Тези посоки са в съзвучие с отчетената важност от респондентите и адресират доминиращите източници на нестабилност по веригата.

В последния параграф на Трета глава „**Стратегически насоки за развитие на пазара на зърнено-житни култури**“, въз основа на извършения комплексен анализ на факторите, определящи устойчивостта на зърнопроизводството и стабилността на пазара, както и на емпиричното изследване на нагласите и възприятията на ключовите участници, са формулирани цялостни стратегически насоки за бъдещо развитие на сектора. Комплексната оценка за стабилността на пазара показва сравнително ниско ниво на устойчивост, резултат от съчетание на неблагоприятни климатични условия, високи производствени разходи, ограничена инфраструктура и недостатъчна институционална подкрепа. Възможностите за развитие се концентрират около адаптация към климатичните промени, технологична модернизация и човешки капитал, инфраструктура, финансова подкрепа и застраховане, маркетинг и дигитализация, засилено сътрудничество и последователна регулаторно-институционална рамка.

Пазарните участници идентифицират климатичните промени като ключов риск за стабилността на сектора, потвърден както от вторичния анализ, така и от резултатите от анкетното проучване. Блокът „Климат и напоояване“ е оценен със средна стойност 2,28, което е най-ниската комплексна оценка сред всички анализирани направления. Най-ниски резултати получават твърденията за наличието на ефективни напоителни системи (1,93) и за инвестиции в нови напоителни съоръжения (1,87) по петстепенна скала, което подчертава острата необходимост от модернизация и разширяване на водностопанската

инфраструктура. Респондентите отдават изключително висока важност на честотата на климатичните събития и бедствия (4,27) и на необходимостта от цялостен стратегически подход от страна на институциите (4,22), което сигнализира за нуждата от активна публична политика за адаптация.

В този контекст първата стратегическа насока е ориентирана към адаптация към климатичните промени и устойчиво управление на природните ресурси, с акцент върху: модернизация на напоителната инфраструктура чрез изграждане и реконструкция на поливни системи и публично-частни партньорства; инвестиции в научни изследвания и селекция на сухоустойчиви сортове пшеница, царевица и ечемик (отразяващи и наличните, но ограничени усилия – средна оценка 2,82); развитие на системи за мониторинг на природните ресурси и изграждане на национални/регионални информационни платформи; институционална координация и дългосрочна национална стратегия за адаптация, съгласувана с европейските политики и подкрепена с адекватен финансов ресурс.

Технологичната модернизация и развитието на човешкия капитал представляват второто ключово направление. Емпиричните резултати потвърждават известен напредък в механизацията (3,88), но очертават дефицити във внедряване на автоматизирани технологии за мониторинг и управление (3,28), в преработвателни мощности (2,38) и в наличието на квалифицирани кадри (2,65); сравнително ниски са оценките и за дигитална инфраструктура в селските райони (2,63) и регулаторна яснота (2,55). Значимостта на технологичното обновление е висока: отношението към иновациите (4,38), подготовката на кадрите (4,25) и инвестициите в преработка (4,30). Приоритетите включват: инвестиции в дигитализация и автоматизация (прецизно земеделие, сензори, системи за управление); развитие на преработвателни мощности и енергийна ефективност (модерни сушилни и силози близо до производствените райони); целенасочена подготовка и квалификация чрез партньорства между университети, професионални гимназии и браншови организации; създаване на демонстрационни ферми и центрове за добри практики; подобряване на регулаторната рамка чрез опростени процедури и пилотни регулаторни режими за тестване и внедряване на иновации.

Развитието на транспортната и пристанищната инфраструктура е третото стратегическо направление и критичен фактор за стабилността на пазара. Комплексната оценка на блока „Инфраструктура“ е 2,35 – сред най-ниските стойности. Особено проблематични се оценяват състоянието на пътната мрежа (2,32) и интеграцията път-пристанище (2,20); дори модернизацията на пристанищните мощности, призната за важна, има ниска оценка за текущо състояние (2,53). Приоритетите включват: модернизация и разширяване на пристанищната инфраструктура (складови и товаро-разтоварни мощности, автоматизация, оперативна ефективност на черноморските терминали); интегрирано развитие на транспортните мрежи (по-добри пътни и железопътни връзки, интермодални терминали за прехвърляне на товари); цифрова координация на логистиката чрез електронни платформи за управление и проследяване на товаропотоци; привличане на публични и частни инвестиции, вкл. европейски фондове и ПЧП; регионално сътрудничество и интегрирани проекти със съседни страни. Тези мерки имат мултиплициращ ефект: по-ниски транспортни разходи, ускорен износ, по-малки загуби и по-висока интеграция в глобалните вериги за доставка.

Финансовата подкрепа и застраховането оформят четвъртото стратегическо направление. Анкетата показва доминиране на собствени средства и банков кредит, ограничен достъп до субсидии и слабо развити застрахователни механизми при висока климатична несигурност. Приоритети са: специализирани кредитни продукти с гъвкави условия, съобразени със сезонността и риска; модернизиран застрахователни схеми, покриващи засушавания, градушки, наводнения и др., с частично държавно/европейско участие за по-ниски премии; опростени процедури и информационна подкрепа за участие в ОСП/ПРСР; насърчаване на кооперирането и колективното финансиране за инвестиции в напояване и техника; национални/регионални стабилизационни фондове за ценови шокове и природни бедствия.

Подобряването на маркетинга и дигитализацията е пето стратегическо направление. Настоящите оценки са сравнително ниски за CRM/ERP (2,98) и онлайн присъствие (2,83), докато информираността за международни и

регионални ценови равнища (3,30) и подготовката на търговски кадри (3,28) са относително по-високи; значимостта е отчетливо висока за пазарната информираност (4,18), търговските компетенции (4,10) и компютъризирани системи (3,77). Приоритетите включват изграждане на корпоративно онлайн присъствие (многоезични уебсайтове, профили в международни платформи), внедряване на CRM/ERP за управление на отношенията и процесите, целенасочено обучение по дигитален маркетинг и търговия, както и колективни маркетингови платформи на браншово ниво.

Сътрудничеството и координацията между участниците е шесто направление с пряко влияние върху устойчивостта и конкурентоспособността. Комплексната оценка е 3,19 – налични практики, но значителен потенциал за подобрене. Най-високи стойности има вертикалното сътрудничество (3,57); пониско – хоризонталното между производители (3,38) и участието на бизнеса в национални консултативни органи (3,32); сътрудничеството с администрацията е слабо (2,67). Значимостта е висока както за вертикални (3,78), така и за хоризонтални връзки (3,77) и подобрен диалог с институциите (3,78). Приоритетите са насърчаване на хоризонталното коопериране чрез организации на производители; укрепване на вертикалните връзки и дългосрочни договорни отношения; институционализиран диалог чрез работни групи и съвети с реална представителност; участие в мрежи и проекти за обмен на опит.

Институционалната и регулаторната среда е седмото стратегическо направление, определящо предвидимостта и стабилността на сектора. Политиката на държавата се оценява като непоследователна и недостатъчно ангажирана: средна оценка за последователност едва 2,28. Административното въздействие е силно, с бюрократични затруднения и липса на гъвкавост; необходим е по-прозрачен контрол върху търговските практики и ограничаване на олигополни структури. Приоритетите включват: дългосрочна, последователна национална стратегия за сектора, съгласувана с европейските рамки; намаляване на административната тежест чрез цифровизация и опростени процедури; механизми за прозрачен мониторинг и контрол върху търговските практики; по-

добра координация между институциите и бързи мерки при кризи; активна роля на общини и региони чрез инфраструктурни програми, консултации и ПЧП.

В синтезиран вид стратегическите направления се представят като интегрирана стратегическа рамка за устойчиво развитие на пазара на зърнено-житни култури в България. Тя обединява идентифицираните предизвикателства и възможностите за действие на национално, регионално, браншово и корпоративно равнище.

Таблица 8

Стратегическа рамка за устойчиво развитие на пазара на зърнено-житни култури в България

№	Стратегическо направление	Идентифицирани предизвикателства	Основни възможности / приоритетни действия	Ниво на въздействие
1	Адаптация към климатичните промени и устойчиво управление на природните ресурси	Засушавания, екстремни климатични събития, недостиг на напоителна инфраструктура, ниски инвестиции в селекция и мониторинг	Модернизация на напоителните системи; внедряване на сухоустойчиви сортове; изграждане на системи за климатичен мониторинг; дългосрочна стратегия за адаптация	Национално и регионално
2	Технологична модернизация и развитие на човешкия капитал	Ограничено внедряване на автоматизация и дигитализация; недостиг на квалифицирани кадри; ниска енергийна ефективност	Инвестиции в прецизно земеделие; развитие на преработвателни мощности; създаване на центрове за обучение и демонстрационни ферми; реформи в регулаторната рамка	Национално и корпоративно
3	Развитие на транспортната и пристанищната инфраструктура	Недостатъчна логистична свързаност; остарели пристанищни мощности; високи транспортни разходи	Модернизация на пристанищата и транспортната мрежа; изграждане на интермодални терминали; дигитализация на логистичните	Национално и международно

			процеси; регионални проекти за свързаност	
4	Финансова подкрепа и застраховане	Ограничен достъп до кредити и субсидии за някои групи земеделски стопанства; липса на ефективни застрахователни механизми; висока уязвимост към климатични и ценови шокове	Гъвкави кредитни линии; специализирани застрахователни продукти; колективно финансиране; стабилизационни фондове; опростени процедури по ОСП	Национално и корпоративно
5	Подобряване на маркетинга и дигитализацията на сектора	Слабо онлайн присъствие; ограничено използване на CRM/ERP системи; недостиг на дигитални специалисти	Изграждане на онлайн канали; внедряване на софтуерни системи за управление; обучение по дигитален маркетинг; създаване на колективни маркетингови платформи	Корпоративно и браншово
6	Засилване на сътрудничеството и координацията между участниците	Фрагментация между производители и търговци; липса на ефективен диалог с институциите	Насърчаване на кооперирането; вертикални и хоризонтални партньорства; участие в консултативни съвети и международни мрежи	Браншово, национално и международно
7	Институционална и регулаторна среда	Непоследователна държавна политика; бюрократични бариери; липса на контрол върху олигополни структури	Дългосрочна стратегия за сектора; цифровизация на административните процедури; засилен контрол върху търговските практики; прозрачност и координация между институциите	Национално и европейско

В обобщение очертаните стратегически направления формират цялостна рамка за устойчиво развитие на пазара на зърнено-житни култури. Те адресират едновременно структурните слабости и възможностите за модернизация и повишаване на конкурентоспособността. Реализирането им изисква координирани действия на държавно, регионално, браншово и корпоративно равнище и интеграция с инструментите на ОСП. За браншовите организации и кооперациите насоките могат да служат като ориентир за съвместни инициативи, обмен на добри практики и изграждане на по-силни пазарни позиции; на микро-равнище те подпомагат формулирането на стратегии за адаптация, технологично обновление и пазарна диференциация.

В заключението на дисертационния труд се систематизират основните изводи, отразяващи развитието на изследването и постигнатите научни и практически резултати. Зърнено-житният сектор се утвърждава като стратегически за продоволствената сигурност, устойчивото развитие на селското стопанство и икономическата стабилност на България и страните от Черноморския регион. В условията на нарастваща глобална взаимозависимост, климатични промени и геополитическа несигурност секторът функционира като ключова подсистема на националната икономика, чието състояние влияе пряко върху социалната и икономическата устойчивост на страната.

В хода на дисертационното изследване се разработва и прилага адаптирана методология за системна оценка на стабилността на пазара на зърнено-житни култури, която интегрира анализ на макросредата, конкурентен анализ по модела на Портър, анкетно проучване на пазарните участници и синтез на стратегически насоки. Този подход осигурява единство между теоретичните постановки и емпиричните наблюдения и позволява цялостна интерпретация на пазарните зависимости и тенденции.

В резултат на анализа се установява, че стабилността на пазара е сравнително ниска (средна оценка 2,89 по петстепенна скала), като основните негативи се концентрират в климатичните и инфраструктурните

фактори. Технологиите за производство получават междинни оценки, което отразява ограничено внедряване на автоматизация и дигитализация, както и недостиг на квалифицирани кадри. Положителни проявления на въздействие се наблюдават при маркетинга и сътрудничеството, което показва потенциал за организационно и пазарно укрепване. Конкурентният анализ разкрива умерено привлекателен сектор, при който основният натиск произтича от силата на клиентите и доставчиците и от високата капиталова интензивност на производството.

На базата на проведените изследвания се потвърждават двете изходни хипотези. Първата – че стабилността на пазара на зърнено-житни култури зависи от комплекс от международни, национални и секторни фактори, взаимодействащи в динамична среда; и втората – че интегрираното стратегическо управление и технологичната модернизация могат съществено да повишат устойчивостта и конкурентоспособността на сектора.

Въз основа на емпиричните резултати се формулират седем стратегически направления за развитие: адаптация към климатичните промени и устойчиво управление на природните ресурси; технологична модернизация и развитие на човешкия капитал; развитие на транспортната и пристанищната инфраструктура; финансова подкрепа и застраховане; подобряване на маркетинга и дигитализацията; засилване на сътрудничеството и координацията между участниците; усъвършенстване на институционалната и регулаторната среда. Тези направления са разработени в съответствие с идентифицираните слабости и възможности и очертават интегрирана стратегическа рамка за устойчиво развитие на пазара на зърнено-житни култури в България.

Дисертационният труд допринася с изграждането на цялостен аналитичен модел за оценка на пазарната стабилност и с конкретни препоръки за политики и управленски решения. В теоретичен аспект се

създава методологична основа за изследване на аграрни пазари в условия на глобални промени. В практически аспект се формулират приложими стратегически насоки за държавни институции, браншови организации и производствени структури. Зърнено-житният сектор се разглежда като система в преход – от среда, доминирана от ценови натиск и структурни ограничения, към модел на устойчиво и конкурентоспособно развитие, основано на иновации, координация и стратегическо управление. Реализацията на предложените насоки представлява предпоставка за гарантиране на продоволствената сигурност, засилване на икономическата устойчивост и успешна интеграция на българското зърнопроизводство на международните пазари.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Систематизирани и адаптирани са съществуващи теоретични модели за конкурентоспособност и устойчивост в контекста на аграрната икономика и по-специално зърнопроизводството в България и Черноморския регион.
2. Разработена е комплексна теоретико-методологична рамка за изследване на стабилността на пазара на зърнено-житни култури, която интегрира анализ на факторите на макросредата, анкетно проучване на пазарните нагласи, анализ на конкурентната среда и формулиране на стратегически сценарии.
3. Извършено е емпирично изследване до ключови участници на пазара на зърно, което обобщава нагласите и възприятията им за стабилността на сектора в България.
4. Оценена е стабилността на пазара на зърнено-житни култури чрез количествени показатели и изведени комплексни индекси по основни направления – климат и напояване, технологии, инфраструктура, маркетинг и сътрудничество.
5. Формулирани са стратегически насоки за бъдещо развитие в приоритетни направления, като за всяко са предложени стратегически процедурни мерки на различни управленски равнища.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии

1. **Ivanova, D.** Egyptian Grain Market and its Importance over the Bulgarian Production and Export of Agricultural Products. Izvestia Journal of the Union of Scientists - Varna. Economic Sciences Series, Varna: Union of Scientists - Varna, 10, 2021, 1, 23-28. DOI: <https://doi.org/10.36997/IJUSV-ESS/2021.10.1>
2. **Stanimirova, M., Ivanova, D.** A Methodological Approach to Grain Market Research in Bulgaria. Bulgarian Journal of Agricultural Science, Sofia: Agricultural Academy in Bulgaria, 29, 2023, Suppl. 1, 107-112.
https://journal.agrojournal.org/page/en/details.php?article_id=4496

Доклади

1. **Иванова, Д.** Предизвикателства пред пазара на пшеница в Черноморския регион в условия на COVID19 : [Електронен ресурс]. Агробизнесът и селските райони - икономика, иновации и растеж : Сборник с доклади : Юбилейна научно-практическа конференция, 18 юни 2021: online, Варна : Наука и икономика, 2021, 144-151. <https://doi.org/10.36997/ARA2021>
2. **Ivanova, D.** Grain Market Obstacles within the Black Sea Region. Innovative Development of Agricultural Business and Rural Areas: [Conference Proceedings], Sofia: Publ. Complex - UNWE, 2022, 274-283.,
<https://idara.unwe.bg/Uploads/Conference/Conference%202022.pdf>

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящата дисертация е изцяло авторски продукт и при нейното разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.